

Yahudi Apokrif Kitaplarında Kadın Kahraman Tipolojisi: Yudit ve Ester Karakterlerinin Karşılaştırmalı Analizi

► Araştırma makalesi / Research article

Mustafa TURAL

Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı/ Aşt. Prof. Dr., Kayseri University, Develi Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion | ROR ID: [0005zfy155](https://orcid.org/0000-0002-8755-8319) | Kayseri, Türkiye
ORCID: [0000-0002-8755-8319](https://orcid.org/0000-0002-8755-8319) | mustafatural@kayseri.edu.tr

Atıf: Tural, Mustafa. "Yahudi Apokrif Kitaplarında Kadın Kahraman Tipolojisi: Yudit ve Ester Karakterlerinin Karşılaştırmalı Analizi". *Milel ve Nihal* 22/2 (2025), 229-249.

Öz

Kutsal kitaplarda geçen sözler ile o kitaplara inananların nasıl davranması gerektiği belirlenir. İnananlardan beklenen davranış değişikliği bazen metinde açıkça beyan edilir bazen de hikâyeler üzerinden ifade edilir. Bu durum apokrif Yudit ve Ester kitapları için de geçerlidir. Yahudi kutsal kitaplarındaki hikâyelerde baş kahramanlar genellikle erkektir. Ancak apokrif Yudit ve Ester kitaplarında kadın karakterler baş kahramandır. Üstelik Yudit ve Ester isimli kadınlar, sergiledikleri fedakârlık ve gösterdikleri kahramanlık sayesinde İsrail halkını katliamdan kurtarmışlardır. Kutsallık özelliği taşımayan bir roman dahi okuyucusunu etkileyebilme potansiyeline sahiptir. İnananlar için kutsal metinler bağlayıcı, güdüleyici ve belirleyicidir. Bu sebeple okuyucusu üzerindeki etkisi açısından Yudit ve Ester kitaplarının bütüncül bir bakışla ele alınıp Psiko Fenomenolojik yöntemle tasvir edilmesinin ve ana tema üzerinden tipolojik olarak tasnif edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, apokrif metinlerde anlatılanlar çerçevesinde Yudit ve Ester karakterleri arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların vurgulanması, kadının toplumsal konumu üzerinden kadın kahramanın işlevinin belirlenmesi ve anlatılan hikâyelerin Yahudi sosyal bilşi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak apokrif metinlerde anlatılan hikâyeler üzerinden bazı örtülü mesajların verildiği ve Yudit ile Ester'in davranışları örnek gösterilerek galip gelmek için savaşmaktan başka yolların da olabileceğinin ifade edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fenomenoloji, Kimlik, Casusluk, Fedakârlık, Suikast.

Typology of Heroines in Jewish Apocryphal Books: A Comparative Analysis of the Characters Judith and Esther

Cite as: Tural, Mustafa. "Typology of Heroines in Jewish Apocryphal Books: A Comparative Analysis of the Characters Judith and Esther". *Milel ve Nihal* 22/2 (2025), 229-249.

Abstract

Sacred texts determine how believers should behave. Sacred texts sometimes explicitly state what believers must do, and sometimes convey this through stories. This is also true for the books of Judith and Esther. The main characters in the stories told in Jewish holy books are usually men. However, in Judith and Esther, the main characters are women. These women make sacrifices and perform heroic deeds. In this way, they save the people of Israel from massacre. Even a novel that does not possess the characteristic of holiness has the potential to influence its readers. Sacred texts, on the other hand, are binding, motivating, and decisive. For this reason, it is considered important to approach the books of Judith and Esther holistically, to describe them using the psycho-phenomenological method, and to classify them typologically based on their main themes. In this context, the aim is to highlight the similarities and differences between the characters of Judith and Esther as described in the apocryphal Jewish books, to determine the function of female heroes, and to evaluate the impact of these stories on Jewish social cognition. As a result, it was found that there are hidden messages in the stories told in the apocryphal texts. It was determined that the behaviors of Judith and Esther are held up as examples and that it is implied that there are alternatives to fighting in order to win the war.

Keywords: Phenomenology, Identity, Espionage, Sacrifice, Assassination.

Giriş

Yunanca kökenli ‘apokrif’ (*apocrypha*) kelimesi ‘gizlenmiş’ anlamına, Semitik kökenli ‘kanon’ (*kanōn*) kelimesi ise ‘ölçme çubuğu’ (*cetvel*) anlamına gelmektedir. Kanonik kelimesi, MS 4. asırdan itibaren ‘bir dinî metnin kutsala uygunluğunu’ ifade etmek için kullanılmıştır. Yahudiler, kanonik kutsal metinleri ifade etmek için ‘Tanah’ kelimesini kullanmaktadırlar. Tanah (*Ta-Na-Kh*) teriminin ‘Ta’ harfi ‘Tora’, ‘Na’ harfi ‘Neviim’, ‘Kh’ de ‘Ketuvim’ kelimelerinden alınmıştır.¹

Tanah’ın yorumlarını ihtiva eden ve MÖ 1 ile MS 4. asır arasındaki dönemi kapsayan Midraşlar’ın içeriklerine göre iki farklı tasnif yapılmıştır. Tanah metinlerinden hareketle kanunlar ve hükümler çıkaran yorumlar Midraş Halakhah, ahlaki ilkeler çıkaran yorumlar da Midraş Haggadah olarak isimlendirilmiştir.²

Tevrat’ın (*Tora*) yorumlarını ihtiva eden ve Sözlü Tevrat (*Torah Şebaalpe*) olarak isimlendirilen Mişna (*Mishna*), Yahudi inancına göre Musa peygambere Sina dağında Yazılı Tevrat (*Tora Şebihtav*) ile birlikte verilmiş ve sözlü olarak nesilden nesle aktarılmıştır.³ Talmud ise Mişna üzerine MÖ 200 ile MS 500 yılları arasında yapılmış yorum ve açıklamaları ihtiva etmektedir.⁴

Tanah’ın yazıya aktarılması ve kanonize edilmesi, uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Ezra tarafından MÖ 5. asırda Tora, MÖ 2. asırda Neviim ve MS 90’lı yıllarda da Ketuvim yazıya aktarılmış ve Yavne’de (*Javneh/Jamnia*) yapılan toplantı (*Sinod/Konsil*) sonrasında kanonize edilmiştir.⁵

Yahudi kutsal kitap külliyyatının kanonize edilmesinin ardından; Esdras, Makabeler, Tobit, Yudit, Sirak, Süleyman’ın Bilgeligi, Yeremya’nın Mektubu, Manaşşe’nin Duası, Daniel’e İlaveler (*Azarya’nın Duası ve Üç Genç Adamın Ezgisi, Suzanna, Bel ve Ejderha*) ve Ester’e İlaveler kitapları apokrif ilan edilmiştir. Bu kitaplar her ne kadar apokrif ilan edilseler de okunmaya devam edilmiş olup 1827 yılına kadar İngilizce dilinde basılan pek çok Kutsal Kitap külliyyatı arasında apokrif kitaplara da yer verilmiştir.⁶

Yahudi kutsal kitaplarının kanonize edilişinden yıllar sonra 1947 yılında Ölü Deniz bölgesi yakınlarında bulunan tomarlarda (*Dead Sea Scrolls*), günümüzde apokrif kabul edilen bazı kitaplara da rastlanılmış olması⁷ sebebiyle apokrif külliyyatın Ölü Deniz tomarları gözetilerek yeniden tanzim edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁸

Yahudi kutsal kitaplarını Hristiyanlar da kanonize etmiştir. Hatta her mezhep kendi apokrif listesini oluşturmuştur.⁹ Tekil olan ‘apokrif’ kelimesi ile bir türün ifade

¹ M.Sarna Nahum, “Biblical Literature: Hebrew Scriptures”, *Encyclopedia Of Religion Second Edition* (U.S.A.: Thomson & Gale, 2005), 2/878-879.

² Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (Ankara: Seba Yayınları, 1997), 11-12.

³ Reuven Brauner, *Pirkei Avos Synthesized Chapters of the Fathers* (Raana, Israel, 2014), 1.; Rav Naftali Haleva, *Pirkei Avot Bilgelerimizin Öğretileri*, ed. Ester Asa (İstanbul: Gözlem Yayınları, 2004), 205-206.

⁴ Yusuf Besalel, “Talmud”, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem, 2001), 3/695.

⁵ Eldar Hasanoğlu, “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah’ın Kanonize Edilmesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (2015), 26-27.

⁶ Daniel J. Lewis, *The Apocrypha* (Michigan: Diakonos, 2000), 5-6.

⁷ Halil Temiztürk, “Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri”, *KTÜİFD* 2/1 (2015), 64-67.

⁸ James H. Charlesworth, “Biblical Literature Apocrypha and Pseudepigrapha”, *Encyclopedia of Religion* (U.S.A.: Thomson & Gale, 1987), 2/896.

⁹ James H. Charlesworth, “Eski Ahit’in Apokrif Kitapları”, çev. Muhammet Tarakçı, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2014), 388.

edilemeyeceğini savunan Katolikler, kanonik olmayan bütün kitapların ‘apokrif’ kelimesi ile ifade edilmesini yanlış bulmuş ve ‘apokrif’ kelimesi yerine ‘ikincil derecede kanonik’ anlamına gelen ‘deuterocanonical’ kelimesini kullanmışlardır.¹⁰

Kutsal kitaplardan bazılarının neden apokrif ilan edildiğine dair iki temel açıklama bulunmaktadır. İlkinde göre apokrif kitaplardaki önemli ezoterik bilgilerin inisiye olmayanlar tarafından okunması istenmemiştir. İkinci açıklamaya göre bu kitaplarda yazılı olan bilgiler sahte ve sapkın olduğu için okuyucuların korunması amaçlanmıştır.¹¹

Apokrif kitaplar Yahudiler için Tevrat kadar kutsal değildir. Zira hiçbir kitap Yahudiler için Tevrat kadar kutsal değildir.¹² Ancak bir roman bile bazen çok sayıda kişiyi etkileyebilir. Dolayısıyla kutsallık arz eden eserlerin tesiri göz ardı edilmemelidir. Zira ilginç konulardan bahseden bazı apokrif kitapların hayli popüler olduğu ifade edilmektedir.¹³ Bu sebeple okuyucusunu etkileyebilme gücü olan ve toplumu yönlendirebilme potansiyeli bulunan apokrif metinlerin incelenmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kanonik kitaplarda olduğu gibi apokrif kitaplarda da İsraili olma bilincini geliştiren, İsrail’in bekası için fedakârlık yapma güdüsünü aşılayan, İsraililerin mutlaka galip geleceğini ifade eden mesajlardan inanan okuyucu etkilenmektedir. Örneğin Haham R.M.D. Weissmandl, 1946 yılında yaşananların Ester kitabında haber verildiğini iddia etmektedir. Nazi üyesi J. Streicher, 16 Ekim 1946 tarihinde idam edilmeden önce Ester kitabına atfen “*Purim Bayramı 1946*” sözlerini haykırmıştır.¹⁴ Haham R.M.D. Weissmandl ve Nazi üyesi J. Streicher’in Yahudi kutsal metinlerine atıfta bulunmuş olması, bu metinlerin okuyucusu üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Yahudi tarihi açısından önemli bilgiler veren Ester gibi metinlerin ne zaman ve nasıl okunması¹⁵ veya nasıl anlaşılması gerektiğini açıklayan eserlerin¹⁶ yanı sıra apokrif metinleri, Yunan literatürüyle ilişkilendiren¹⁷ veya metinlerin orijinallliğini sorgulayan çalışmalar bulunmaktadır.¹⁸

Kadın konusunu apokrif metinler özelinde inceleyen çok sayıda uluslararası çalışma bulunmaktadır. Kadın karakterleri erdemle ilişkilendiren,¹⁹ iffetli bulan²⁰ veya feminizmin

¹⁰ George J. Reid, “Apocrypha”, *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann (New York: The Encyclopedia Press, 1913), 1/601.

¹¹ Joseph Lumpkin, *The Apocrypha: Including Books from the Ethiopic Bible* (Blountsville: Fifth Estate Publishers, 2009), 7.

¹² Reuven Firestone, *Yahudiliği Anlamak - İbrahim’in/Avraam’ın Çocukları*, çev. Çağlayan Erendag - Levent Kartal (İstanbul: Gözlem Gazetecilik, 2004), 32.

¹³ Cengiz Batuk, “Âdem ve Havva’nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva’nın Hayatı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/10 (2006), 51.

¹⁴ Moşe Farsi (ed.), *Purim Türkçe çeviri, Transliterasyon ve Açıklamalarla Megilat Ester*, çev. Ceki Baruh (İstanbul: Gözlem, 2010), 462-465.

¹⁵ Brauner, *Pirkei Avos Synthesized Chapters of the Fathers*, 244.; Haleva, *Pirke Avot Bilgelerimizin Öğretileri*, 50, 205.

¹⁶ Eugene F. Roop, *Believers Church Bible Commentary Ruth, Jonah, Esther*, ed. Elmer A. Martens - M. Swartley Willard (Scottsdale, Pennsylvania Waterloo, Ontario: Herald Press, 2002), 160-303.; Darlene Schacht, *Life-Application Bible Study Esther The Beauty of Courageous Submission* (Manitoba: Time-Warp Wife, 2012).

¹⁷ Jacob P.B. Mortensen, “Signs of Greek Education in the Book of Judith”, *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period* 51/4 (2020), 467-468.

¹⁸ Solomon Zeitlin, “Jewish Apocryphal Literature”, *University of Pennsylvania Press* 40/3 (1950), 223-250.

¹⁹ Lawrence M. Wills, *Judith (Hermeneia)*, ed. Crawford Sidnie White (Minneapolis: Fortress Press, 2019), 50-76.

²⁰ Marc Mastrangelo, “Typology and Agency in Prudentius’s Treatment of the Judith Story”, *The Sword of Judith Judith Studies Across the Disciplines*, ed. Elena Ciletti - Henrike Lähnemann (Cambridge: Open Book Publishing, 2010), 153-168.

öncüsü sayan²¹ yaklaşımların yanı sıra bu karakterleri, erkek rakiplerini yok etmek için cinselliğini kullanan fantastik karakterler olarak tanımlayan çalışmalar da bulunmaktadır.²²

Ülkemizde; apokrif metinlerinde kadının ontolojik yönünü,²³ kanonik metinlerde ise kadının dinî konumunu,²⁴ cinsel rolünü,²⁵ toplumsal statüsünü²⁶ ve değişim üzerindeki etkisini²⁷ inceleyen çalışmaların yanı sıra kadın konusunu semitik dinler genelinde karşılaştırmalı olarak ele alan²⁸ çalışmalar bulunmaktadır.

Tipolojik olarak apokrif metinlerdeki kadın karakterleri kahramanlıkla ilişkilendiren, konuyu cinsellik, şiddet ve cinayet bağlamında ele alan²⁹ yaklaşımların yanı sıra kadın kahramanların hikâyelerinin İsraililerin kin ve nefretini canlı tutmak amacıyla üretildiğini savunan yaklaşımlara da rastlanılmaktadır.³⁰ Ayrıca apokrif metinlerdeki kadın

²¹ Naomi Graetz, *Unlocking the Garden A Feminist Jewish Look at the Bible, Midrash and God* (New Jersey: Gorgias Press, 2005), 38.

²² Esther Fuchs, *Feminist Theory and the Bible Interrogating the Sources* (New York, London: Lexington Books, 2016), 40.

²³ Batuk, “Âdem ve Havva’nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva’nın Hayatı”; Charlesworth, “Eski Ahit’in Apokrif Kitapları”.

²⁴ Asife Ünal, “Yahudi Düşün Gelenekleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 225-241.; Mustafa Göregen - Gönül Turan, “Yahudilik’te Zina Suçunun Karşılığı Olan Recm’in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 70-92.

²⁵ Cihat Şeker, “Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı/Ahlâkı”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 44 (2015), 247-271.

²⁶ Parı Alaskarova, “Eski Ahit’te Kadınların Dini Statüsü, Yahudi Kutsal Kitaplarına Göre Örtünme”, *Din Araştırmaları Journalı* 2/11 (2023), 135-156.; Şerife Özketen Çatalkaya, “Feminist Teolojinin Eril Tanrı Eleştirisi Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Atebe Dini araştırmalar Dergisi* 11 (2024), 57-78.; İsmet Eşmeli - Muhammed İsmail Hiçyılmaz, “Yahudiliğin Erkek Egemen Anlayışı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 72-87.; Ali Osman Kurt, “Yahudilikte Levirat Evlilik: Geleneğin Tutsak Ettiği Kadınlar”, *Turkish Studies* 11/17 (2016), 245-266.

²⁷ Hilal Dikgöz, “Liberal Yahudiliğin Öncüleri ve Temel Tartışma Konuları”, *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2024), 95-108.; Hesna Serra Aksel, “Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/1 (2021), 141-168.

²⁸ Musa Kaval, “İlahi Dinlerde Kadın’ın Kıymet Problemi”, *Akademik Bakış Dergisi* 55 (2016), 306-324.; İsmet Eşmeli - Mehmet Ümitli, “Semavi Dinlerde Kadın (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 197-226.; Ameneh Baseri, “Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2014), 123-127.

²⁹ Nicolae Roddy, “Warriors, Wives, and Wisdom: This World and the World to Come in the (So-Called) Apocrypha”, *This World and the World to Come in Jewish Belief and Practice*, ed. Leonard J. Greenspoon (Purdue University Press, 2017), 19-21.

³⁰ Mahmut Nana, *Yabudi Taribi*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2008), 281-287.

karakterlerden esinlenen pek çok şiir,³¹ resim,³² tiyatro oyunu³³ ve sinema filmi³⁴ bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Ester ve Yudit kitaplarındaki kadın kahramanlar, Psiko Fenomenolojik yöntemle incelenmiştir. Uygulama şekline göre pek çok farklı din fenomenolojisinin bulunduğu, fenomenlerin tarihsel süreç içerisindeki yapılarını vurgulayan Tarihsel Fenomenolojik yaklaşımın aksine Hollanda ve İskandinav ülkelerindeki uygulandığı şekliyle Fenomenolojik yöntemin fenomenlerin tarihselliğini göz ardı edip yapısal formlara odaklandığı ve olayların psikolojik anlamlarını öne çıkarmayı esas aldığı ifade edilmektedir.³⁵

Bu çalışmada, apokrif metinlerin tarihsel gerçekliği, gerçekleştirilebilirliği veya metinlerin orijinalliği gibi konulara kısaca değinilmekle birlikte bu tartışmalar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Ester ve Yudit karakterlerinin yapısal formları betimlenmiş ve hikâyelerde anlatılan olayların psikolojik anlamları tespit edilmeye çalışılmıştır. Karakterlerin hikâyedeki davranışları tasvir edilerek tipolojik tasnifleri yapılmış ve Yahudi sosyal bilşi üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Ayrıca tipolojik olarak savaşçı karakter sergileyen Yudit ile barışçı karakterli Ester'in kurgusal işlevi hikâyede verilmek istenen mesajla ilişkilendirilmiştir.

Sonuç olarak, İsraililerin Tanrı'sı Yahve tarafından seçildiği ifade edilen Yudit ve Ester isimli kadınların İsrail halkını kurtarmakla görevlendirilmesindeki esas amacın kadın kahraman karakter üretmek veya kadının sosyal statüsünü yüceltmek olmadığı kanısına ulaşılmıştır. Kocasının yasını tutmakta olan dindar Yudit'in inancına aykırı bir şekilde düşman erkeklerle kurduğu yakınlık veya bakire Ester'in sevmeydiği bir adamla sürdürdüğü, dini kurallara aykırı olan evlilik örnek gösterilerek, kurtarılanlar uğruna kurtaranların fedakârlıkta bulunmasının ve İsraililerin bekası söz konusu olduğunda kadın erkek her İsrailinin kendi imkânları doğrultusunda yapabileceği her ne varsa onu yapmasının istendiği görülmüştür.

1. Kurtarıcı Kadın Kahraman Tipolojisi

Yudit ve Ester, İsrailileri yok olmaktan kurtararak fenomen olmayı başaran,³⁶ 'savaşçı' ve 'barışçı' kadın kurtarıcılardır. Apokrif metinlere göre Tanrı tarafından seçilen savaşçı kadınlar, aktif olarak savaşmakta, İsraililere önderlik yapmakta ve İsraililerin düşmanlarını öldürüp kanlarını akıtmaktadır. Barışçı kadınlar ise güzellikleri, uysallıkları ve sevecenlikleri sayesinde düşman erkek yöneticilerin sevgisini kazanmakta ve düşmanları nezdinde elde ettikleri konumu İsraililerin menfaati doğrultusunda kullanmaktadır.

³¹ Thomas Bailey Aldrich, *Judith and Holofernes a Poem* (Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1896), 11-78.; Elliott Van Kirk Dobbie, *Beowulf and Judith* (New York: Columbia University Press, 1954), 99-100.

³² John Baldock, *Women in The Bible* (Berkshire: Foulsham, 2006), 146-159.; Tina M. Delis, "The Lord Struck Him Down by the Hand of a Female!": Seventeenth Century Artists Depicting Judith in the Renaissance", *Journal of Mason Graduate Research* 3/3 (2016), 148-162.; Aziz Erkan, "Resim Sanatında 'Judith ve Holofernes' Efsanesine Farklı İki Yaklaşım (Caravaggio ve Artemisia Gentileschi)", *İdil Dergisi* 7/42 (2015), 212-213.; Deborah Levine Gera, "Judith (Hermencia) by Lawrence M. Wills", *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period* 52/3 (2021), 467.

³³ Aldrich, *Judith and Holofernes a Poem*.

³⁴ "Judith of Bethulia", haz. David Wark Griffith.; "Esther", haz. Raffaele Mertes.; "The Book of Esther", haz. David A. R. White.

³⁵ Mustafa Alıcı, "Kutsal'a Giden Yol: Dinler Tarihi'nde Bir Metodolojik Yaklaşım veya Bir Bilim Dalı Olarak Din Fenomenolojisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (10 Kasım 2014), 74.

³⁶ Baldock, *Women in The Bible*, 150.

1.1. Savaşçı Kurtarıcı Kadın Kahraman Tipolojisi

Savaşçı kadın tipolojisinin karakteristik örneği olan Yudit'in hikâyesi, apokrif metinlerden Yudit isimli kitapta anlatılmaktadır. Tanrı Yahve'yi terk eden İsraililer, inayetden mahrum bırakılır ve düşman Asur ordusu İsraililere saldırır. İsraililerin pişman olup Tanrı'ya yakarması üzerine İsraililere yardım etmeye karar veren Tanrı Yahve'nin seçtiği kahraman, Yudit isimli kadındır. Cazibesini ve şarabı kullanarak sarhoş ettiği komutan Holofernes'in (*Oloparna*, *Orophernes*) kafasını kesen Yudit, savaşın seyrini değiştirerek İsraililerin kazanmasını sağlamıştır.³⁷

Yahudi mezheplerinden Ferisi anlayışına uygun bir üslupta yazıldığı iddia edilen Yudit kitabında, savaşın ve şiddetin yüceltilmesi, amaca ulaşabilmek için yalanın, aldatmacanın ve suikastın meşru bir araç olarak takdim edilmesi tenkit edilmiştir.³⁸ İsmine Kapadokya hanedanlığı listesi dışında hiçbir resmi kayıta rastlanılmadığı ifade edilen Holofernes hakkında ordu komutanı olduğu dışında herhangi bir bilgi verilmemesi³⁹ ve mevcut Yunanca metnin dışında günümüze ulaşan herhangi bir İbranice veya Aramice metnin bulunmaması sebebiyle Yudit kitabının orijinallliği sorgulanmıştır.⁴⁰

Yudit kitabında, pek çok tarihi ve coğrafi bilgi yanlışlığı olduğu iddia edilmiştir. Kitaba göre Asur imparatoru Nebukadnesar, Ninova şehrinde yaşamaktadır; fakat Nebukadnesar'ın tahta oturduğu tarihten (MÖ 605) yedi yıl önce (MÖ 612) Ninova şehri yıkılmıştır. Hikâyede ismi geçen Arpaksad karakteri hakkında hiçbir tarihi kaynağa bilgi bulunmaması⁴¹ ve Yudit'in MÖ 6. asırda yaşandığı söylenen hikâyesinde, MÖ 1. asırda yaşananların anlatılıyor olmasından dolayı Yudit kitabının tarihsel gerçekliği sorgulanmıştır.⁴²

Gerçekliği sorgulansa da Yudit kitabının popüleritesi azalmamıştır. Zira inanan, kutsal metinlerde anlatılanların tarihsel gerçekliğini sorgulamaz ve kutsal metinler aleyhine yapılan yorumları dikkate almaz. İnanan için metinlerde yazılanlar bağlayıcı, güdüleyici ve belirleyicidir. Bu bağlamda Avrupalıları Haçlı Seferi'ne katılmaya ikna etmek isteyen Papa II. Urbanus tarafından 1095 yılında Clermont Konsili'nde yapılan konuşma, Yudit'in Bethulia'da yaptığı konuşmaya benzetilmiş ve Tanrı adına işlenen cinayetin tasvip edildiği Yudit hikâyesinin haçlı zihniyetine zemin oluşturduğu iddia edilmiştir.⁴³ Böyle bir iddianın doğruluğu tartışılabilir fakat kutsal kitaplardaki bilgilerin inananları motive ettiği bir gerçektir.

Kutsal kitaplardaki emir ve yasaklar, inananlar için bağlayıcı özellik taşımakta ve bu kitaplarda anlatılan hikâyeler okuyucu üzerinde derin izler bırakmaktadır. Yudit isimli apokrif kitaba göre Yudit isimli dul kadının kahramanlık hikâyesi, Nebukadnesar'ın hükümlanlığının (MÖ 605-562) on ikinci yılında, Nebukadnesar'ın düşmanı olan

³⁷ *The Apocrypha* (Global Grey, 2023), 183.; R.H. Charles (ed.), *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English* (London: Oxford University Press, 1976), 1/264.

³⁸ Bruce Metzger Oesterley, *An Introduction to The Books of The Apocrypha* (London: S.P.C.K., 1958), 175-176.

³⁹ Edward Lee Hicks, *Judith and Holofernes* (Cambridge: Journal of Hellenic Studies, 1885), 7-8.

⁴⁰ Dionisio Candido, "The Book of Judith in The Works of Clement of Alexandria and Origen", *Studia Koszalinoko Kotobrzskie* 28 (2021), 34.

⁴¹ Hicks, *Judith and Holofernes*, 3.

⁴² Helen Efthimiadis Keith, "Genealogy, Retribution and Identity: ReInterpreting the Cause of Suffering in the Book of Judith", *Old Testament Essays* 27/3 (2014), 861-864.

⁴³ Heather Mount, "Judith: A Rhetoric Of Hybridity", *TCNJ Journal of Student Scholarship* 10 (2008), 6-7.

Med/Pers imparatoru Arpaksad ile olan savaşına bölge halklarından katkı sunmalarını istemesiyle başlamaktadır.

Hikâyeye göre İsraililer ve bazı kabileler Nebukadnesar'a destek sunmazlar. Savaşı kazanan Nebukadnesar, kendisine destek sunmayanlardan intikam almak için üzerlerine baş komutanı Holofernes'i gönderir. Holofernes, Mezopotamya'yı yerle bir eder. Direnenleri öldürür, teslim olanların ise mabetlerini yıkıp halkı Nebukadnesar'a tapınmaya zorlar. Sıranın kendilerine geleceğini düşünen İsraililer kaygılanır. Tapınak önünde yere kapanıp baş örtülerinin üzerine kül döküp günlerini yemeden içmeden geçiren İsraililer, pişmanlıklarını ifade etmek ve Tanrı'nın hükmüne teslim olduklarını göstermek için⁴⁴ keçi kılından yapılmış çuval bezi ile sunağın (*mizbeah*) üzerini örterler.

Yaptıkları ritüellerle Tanrı Yahve'den yardım dileyen İsraililer aynı zamanda Baş Kohen Yehoyakim liderliğinde dağ geçitlerinde yığınak yapmaktadır. Bundan haberdar olan komutan Holofernes, civardaki diğer kabilelerden İsraililer hakkında bilgi almaya çalışır. Ammonluların kabile reisi Ahior, İsraililerin Tanrı'nın yardımıyla Mısırlıları mağlup ettiklerini anlatır. İsraililerin ancak Tanrı katında suçlu olması durumunda mağlup edilebileceğini, Tanrı Yahve'yi kızdırmadıkları sürece İsraililerin korunacağını ve düşmanlarının rezil olacağını söyler. Ahior'a öfkelenen Holofernes, İsraililerin yok edilmesine bizzat tanık olması için Ahior'u bir İsrail şehri olan Bethulia'nın karşısına elleri bağlı şekilde bırakır. Ahior'u yakalayıp şehre götüren İsraililer ise kendileri hakkında söylediği olumlu sözlerden dolayı Ahior'a iyi davranır.

Holofernes, Bethulia şehrini sulayan pınarları tutunca halk içecek su bulamaz ve ölümün eşğine gelir. İşledikleri suçlar sebebiyle Tanrı Yahve'nin kendilerini terk ettiğini düşünen şehir halkı teslim olmak ister. Halktan beş gün daha sabretmesini isteyen şehrin yöneticilerinden Uziya, eğer beş güne kadar Tanrı'dan bir yardım gelmez ise şehrin teslim edileceğini söyleyerek toplanan kalabalığın dağılmasını sağlar. Bu sözler kendisine ulaşınca Yudit, Tanrı'ya süre dayatmaktan vaz geçmeleri konusunda şehrin ihtiyar heyetini uyarmak için Uziya ile birlikte Habri ve Harmi'yi evine davet eder. Zira zengin ve güzel bir kadın olan Yudit, üç yıl önce dul kaldığı için günlerini evde ibadet edip yas tutarak geçirmektedir. Tanrı'nın İsrail halkını terk etmediğini sadece sınıadığını söyleyen Yudit, sabırla dua etmeleri halinde Tanrı'nın daha önce de yaptığı gibi İsrailileri düşmanlarından kurtaracağını iddia eder ve kendisinin nesilden nesle aktarılacak olağanüstü bir şey yapmayı tasarladığını söyler. Yöneticilerden şehri savunmaya devam etmelerini ve kendisine güvenmelerini isteyen Yudit'in konuşmasından etkilenen yöneticiler, teklifi kabul eder ve duasının kabul olacağına inandıkları Yudit'ten yağmur yağdırması için dua isterler. İhtiyar heyetinden beklediği desteği alan Yudit, dua edeceğini ve beş günlük süre dolmadan Tanrı'nın dul bir kadının eliyle İsraililere yardım edeceğini söyler.

Yudit'in planı, Holofernes'e yaklaşp onu öldürmek ve böylece Tanrı Yahve'nin kudretini herkese göstermektir. Başına kül döküp yere kapanan ve arınıp duaya başlayan Yudit, geçmişte düşmanlarının İsraililere nasıl kötülük yaptığını ve pişman olup Tanrı'ya sığınan İsraililerin düşmanlarının Tanrı Yahve tarafından nasıl cezalandırıldığını anarak duasına başlar. Asurluların İsrailileri öldürüp ülkedeki kutsal mekanlara saygısızlık yapmayı planladıklarını söyleyen Yudit, düşmanın gururunun dul bir kadın tarafından kırılması için Tanrı'ya yalvarıp yakarır. Hikâyeye göre düşmana yaklaşp onu öldürebilmesi için Tanrı

⁴⁴ Wilhelm Nowack, "Sackcloth (Sak)", *The Jewish Encyclopedia*, thk. Isidore Singer (London: Funk and Wagnalls Company, 1905), 10/614-615.

Yahve'den ikna edici ve aldatıcı bir konuşma yeteneği vermesini isteyen Yudit'in asıl amacı, bütün uluslara İsraililerin tek koruyucusunun Tanrı Yahve olduğunu kanıtlamaktır.

Tanrı'dan kendisini kullanarak İsraililerin düşmanlarını cezalandırmasını isteyen Yudit, üzerindeki çulı çıkarıp banyo yapar ve en güzel elbisesini giyinir. Mücevherlerini takıp güzel kokular sürünen Yudit, halkın duaları eşliğinde hizmetçisiyle birlikte şehri terk eder. Holofernes'in ordugahına yaklaşan Yudit, nöbetçilere şehre giden gizli geçidin yerini haber vermek istediğini söyler. Yudit'in güzelliği karşısında büyülenen askerler Yudit'le hizmetçisini ordu komutanı Holofernes'in çadırına götürür.

Yudit'in güzelliğinden etkilenen Holofernes, Yudit için bir çadır hazırlanmasını emreder. Ayrıca üst düzey komutanları için kendi çadırında tertip ettiği ziyafete Yudit'i davet eder. Yudit, "*bugün bayatımın en önemli günü*" diyerek memnuniyetini dile getirir. Yemeğin ardından askerler Holofernes'in Yudit ile baş başa kalabilmesi için çadırı boşaltır. Ancak içkiyi fazla kaçıran Holofernes iyice sarhoş olmuştur. Böylece Yudit, sızmış Holofernes'i öldürüp başını keser.

Holofernes'in kellesini bir örtüye sarıp yanına alan Yudit, gece karanlığında Bethulia şehrine döner. Bohçasından çıkardığı Holofernes'in kesik başını halka gösteren Yudit, yüzünün güzelliğine aldanan Holofernes'in Tanrı tarafından bir kadın eliyle mağlup edildiğini ancak kendisinin günah işlemediğini ve kirlenmediğini söyler. Yudit'in eylemini Tanrı'nın iradesinin tecellisi olarak gören Bethulia halkı, Tanrı'ya şükreder. Yudit'in önerisiyle Holofernes'in kellesi kaleye asılır. Şehrin etrafındaki düşman askerleri dehşete kapılır. İsraililer kaçan askerleri kovalamaya başlar. Şehrinin yöneticilerinden Uziya, diğer Yahudi şehirlerine (*Betomasthaim, Bebai, Chobai ve Chola*) düşmana saldırımları için haber salar. Böylece İsraililer saldırıya geçip kendilerinden çok daha güçlü bir düşmanı mağlup eder ve İsraililer, Yudit hayatlayken düşmanları tarafından rahatsız edilmezler.⁴⁵

Yudit kitabı, apokrif olmasına rağmen okuyucu üzerinde derin izler bırakmıştır. Yudit'in hayatını konu edinen pek çok sanat eseri ortaya çıkmıştır. Holofernes'i öldürüp kafasını kesen böylece düşman askerlerinin savaşa isteğini sona erdiren, ardından halkını yüreklendirip savaşa teşvik eden ve böylece İsrailileri zafere taşıyan Yudit, radikal feminizmin öncülerinden sayılmıştır.⁴⁶ Yudit hikâyesinin diğer kahramanı, Holofernes, libido ile ilişkilendirilirken Yudit'e farklı özellikler atfedilmiştir. Edebiyat, felsefe ve sanat gibi alanlara ilham veren Yudit; baştan çıkarıcı katil, evrenselleştirilebilir kadın kahraman, dişi ajan, Meryem saflığında iffetli kadın, zayıf görünen yumuşak güç, dişi özgürlük savaçısı gibi sıfatlarla tanımlanmıştır.⁴⁷

Sanat camiasını büyüleyen ve Rönesans dönemindeki kadınlar için rol model olarak sunulan Yudit'in hikayesinde geçen önemli sahneler (*Holofernes'in başını kesmesi gibi*), pek çok farklı ünlü ressam tarafından resmedilmiştir.⁴⁸ Pek çok sanatçı bu hikâyeyi kendi eserinde direkt veya dolaylı şekilde kullanmıştır. Politik, psikanalitik ve antropolojik açılardan ele

⁴⁵ *The Apocrypha*, 165-185.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/248-267.; Johannes P. M. Van Der Ploeg, *The Book of Judith Daughter of Merari* (Kerala, India: St. Ephrem Ecumenical Research Institute, 1991), 9-53.

⁴⁶ Graetz, *Unlocking the Garden A Feminist Jewish Look at the Bible, Midrash and God*, 38.

⁴⁷ Mastrangelo, "Typology and Agency in Prudentius's Treatment of the Judith Story", 153-168.

⁴⁸ Delis, "The Lord Struck Him Down by the Hand of a Female!": Seventeenth Century Artists Depicting Judith in the Renaissance", 148.

alınan Yudit kitabı üzerine çok sayıda edebi eser yazılmış ve sinema filmi çekilmiştir.⁴⁹ Farklı açılardan değerlendirilen apokrif Yudit kitabında feminist unsurlar bulunduğu iddia edilmiş ve soyağacı ataerkil bir silsile izlese de Yahudi kutsal kitapları içerisinde bir kadın için yazılmış en uzun soy ağacının Yudit'e ait olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁰ Yudit'in ihtiyar heyeti ile yaptığı konuşmanın teolojik içeriğinden dolayı Yudit'in toplumsal cinsiyet rollerini tersine çevirdiği iddia edilmiştir.⁵¹

Yudit karakterinin psiko fenomenolojik açıdan değerlendirildiği bu çalışmada, Yudit kitabının okuyucusu üzerindeki etkisi, kurguda verilmek istenen mesaj üzerinden değerlendirilmiştir. Düşmanları ne kadar güçlü olursa olsun sonunda kazanacak tarafın daima Tanrı Yahve tarafından korunan İsraililer olacağı mesajının, kurtarıcı kadın kahraman tipolojisi üzerinden kurgulandığı görülmüştür. Kurguda, Yudit'in tanrısal bir esine muhatap olduğu iması yapılmış ve Yudit tarafından tasarlanan suikast, Tanrı Yahve destekli bir eylem olarak sunulmuştur. Şehrin yöneticilerinin Yudit'in evine gidip nasihatlerini dinlemesi ve yağmur yağdırması için dua etmesini istemesi, Yudit karakterinin henüz kahramanlık göstermeden önce de yüceltildiğini göstermektedir. Hikâyenin sonunda Tanrı'nın dul bir kadını kullanarak İsraililerin düşmanlarını hezimete uğrattığı söylenerek Yudit kahramanlaştırılmaktadır. Böylece Yudit karakteri yüceltilmektedir; ancak asıl amaç ne kadının kahraman olabileceğini göstermek ne de Yahudi toplumundaki kadının statüsünü değiştirmektir. Asıl amaç, Yudit hikâyesindeki Ahior karakteri üzerinden verilen 'Tanrı tarafından korunan İsraililerin yenilmez' olduğu mesajında⁵² ifade edildiği gibi zayıf bir karakter olan Yudit'in güçlü bir karakter olan Holofernes'i öldürmesini mümkün kılan Tanrı Yahve'nin koruduğu İsraililerin yenilmez olduğu algısını pekiştirmektir.

Holofernes gibi güçlü düşmanları da olsa kendi değerlerine bağlı kaldıkları sürece İsrail halkının galip olacağı algısının empoze edildiği Yudit hikâyesinde, Tanrı'nın yardımı sayesinde dul kadınların bile en güçlü düşmanları alt edebileceği ifade edilerek Tanrı Yahve'nin olağanüstü şekillerde İsraililere yardım edebileceği algısı oluşturulmak istenmiştir. İsraililerin güçlü düşmanlarının zayıf kadınlar tarafından öldürülmesi sadece Yudit kitabında görülen bir durum değildir. Hâkimler kitabında anlatılan hikâyeye göre İsraililerin düşmanı, güçlü komutan Sisera da bir kadın (*Jael*) tarafından başına kazık çakılmak suretiyle çadırda öldürülmüştür (Hâkimler 4:1-24; 5:31). Hâkimler kitabında anlatılan hikâye ile Yudit kitabı arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Zira Holofernes gibi Sisera da düşman ordusunun komutanıdır ve her ikisi de bir kadın tarafından çadırda öldürülmüştür.⁵³

Yahudi metinlerinde Sisera'nın ve Holofernes'in kadın eliyle öldürüldüğünün anlatılmasıyla, İsraililerin düşmanlarının kadınlara dahi güçlerinin yetmeyeceği ima edilerek hem İsraililere hem de İsraililerin düşmanlarına mesaj verilmeye çalışmıştır. Hâkimler kitabının anlatımına göre bir kadından (*Debora*) kaçan Sisera yine bir kadın tarafından

⁴⁹ Renate Peters, "Subversion or Sub/Version: The Judith Myth in the Apocrypha and in Van Herk's Nove", *Kunapipi* 14/1 (1992), 81.

⁵⁰ Keith, "Genealogy, Retribution and Identity: ReInterpreting the Cause of Suffering in the Book of Judith", 869-870.

⁵¹ Mortensen, "Signs of Greek Education in the Book of Judith", 460, 463.

⁵² *The Apocrypha*, 169-170.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/252-253.

⁵³ Susan Weingarten, "Food, Sex, and Redemption in Megillat Yehudit (the Scroll of Judith)", *The Sword of Judith: Judith Studies Across the Disciplines*, ed. Elena Ciletti - Henrike Lähnemann (Cambridge: Open Book Publishing, 2010), 100.

öldürülmüştür. Kadın üzerinden erkeğin değersizleştirildiği bu yaklaşım, hikâye boyunca sürmüştür. Hâkimler kitabının anlatımına göre İsrail ordusunun komutanı Barak sefere çıkmaya çekinip Hâkim/Peygamber bir kadın olan Debora'nın da sefere katılmasını isteyince Debora, sefere katılmayı kabul etmiş; ancak Barak'a Tanrı'nın yardımıyla Sisera'nın bir kadın tarafından öldürüleceğini ve Barak'ın da bu onurdan mahrum bırakılacağını söylemiştir.⁵⁴ Yudit hikâyesinde de dul bir kadın (*Yudit*) kahramanlaştırılıyor gibi görünse de aslında dul bir kadın tarafından öldürülen güçlü bir erkek (*Holofernes*) aşağılanmakta ve değersizleştirilmektedir.

Yudit kitabında, İsraililerin düşmanı olan Holofernes aşağılanırken yine İsraililerin düşmanı olan Ammon kabilesinin reisi Ahior yüceltilmektedir. Hikâyeye göre Tanrı'ya karşı suç işlemeyen İsraililerin mağlup edilemeyeceğini savunan Ahior, Holofernes'in kesik başını Yudit'in elinde gördüğü zaman, İsrail'in Tanrı'sına inandığını söylemiş ve 'İsraili olmak' anlamına gelen⁵⁵ sünnet derisinin kesilmesi (*brit mila*) ritüelini gerçekleştirerek İsraili olmuştur.⁵⁶ Böylece İsraililer hakkında olumlu konuşan Ammonlu Ahior taltif edilmiştir.

Apokrif Yudit kitabında Ahior'un sözleriyle dile getirilen, 'İsraililerin Tanrı tarafından korunduğu' iddiası, kanonik Tevrat'a dayanmaktadır. Tanrı'nın İsrailileri Mısır'dan kurtarışının anlatıldığı Tevrat metinlerinin her İsraili erkek tarafından Tefillin'lere (*Phylactery*) yazılarak taşınması emredilmiş (*Çıkış 13:1-16; Yasa'nın Tekrarı 6:4-9, 11:13-21*) ve böylece bu algının sonraki nesillere aktarılması sağlanmıştır.

İsrail kimliğinin ve kültürünün asırlardır korunmasında ve başarılı bir şekilde sonraki nesillere aktarılmasında Yahudi kutsal kitaplarının önemli bir etkisi vardır. Tanrı'nın yardımı ile İsraililerin en güçlü düşmanlarını dahi mağlup edip onların topraklarını ele geçirecekleri ve ayak bastıkları her toprak parçasını mülk edineceklerini ifade eden Tevrat metinleri (*Yasa'nın Tekrarı 11: 22-25*), İsraililerin Tanrı tarafından korunduğu sürece yenilmez olduğu mesajını empoze etmekte ve bu algının nesilden nesle aktarılmasını sağlayarak dünyanın neresinde olursa olsun her İsrailinin kimliğini korumasına katkı sunmaktadır.

Tevrat metinlerinde, Tanrı tarafından korundukları sürece İsraililerin kendilerinden daha güçlü ulusları mağlup edecekleri ve topraklarını mülk edinecekleri ifade edilmekle birlikte Apokrif Yudit kitabında, İsraililerin galibiyeti Tanrı'ya sadık kalmaları şartına bağlanmıştır.⁵⁷ Böylece İsraililerin mağlup olması durumunda onları koruyan Tanrı'larının güçsüz duruma düşmesi engellenmiş olmaktadır. Bu ilke sayesinde İsraililer yenilse de hezimetin sebebi İsraililerin Tanrı'ya karşı işlediği suçlara bağlanır ve Tanrı Yahve aciz duruma düşmemiş olur. Ayrıca felaketle karşılaşan her İsraili, Tanrı'yı memnun edebilmek için dinine ve kültürüne daha çok bağlanır. Böylece felaketle başa çıkma ve mücadeleye devam edebilme gücü bulur. Tanrı'nın tekrar yardım edeceğine dair taşınan ümit, yılgınlığa engel olur ve kültürel benliği korur.

⁵⁴ Mustafa Tural, "Hâkimler Dönemi Yahudi Tecdit Hareketleri", *İhya* (İslam ve Medeniyet Serisi: 2, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 2/277-278.

⁵⁵ Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, çev. Sevinç Altınçekiç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2008), 25.

⁵⁶ *The Apocrypha*, 182.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/264.; Van Der Ploeg, *The Book of Judith Daughter of Merari*, 48.

⁵⁷ *The Apocrypha*, 169-170.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/252-253.

1.2. Barışçı Kurtarıcı Kadın Kahraman Tipolojisi

Barışçı kadın tipolojisinin karakteristik örneği, Ester'dir. Hikâyesi, apokrif metinlerden *Ester'e İlaveler* isimli kitapta anlatılır. Ester isimli kadın kahramanın hikâyesi hem kanonik Ester kitabında⁵⁸ hem de apokrif Ester kitabında⁵⁹ anlatılmaktadır. Ancak kanonik Ester kitabı, Kumran mağaralarında bulunan Ölü Deniz tomarları arasında yer almayan tek kitaptır.⁶⁰ Kanonik Ester kitabında anlatılan hikâyenin dinî temasında eksiklikler olduğu için apokrif 107 beytin, eksik kalan anlatımın tamamlanması amacıyla kanonik Ester'e ilave edildiği iddia edilmiştir.⁶¹ Altı bölümden oluşan 107 beyit, iki farklı şekilde numaralandırılmıştır. İlkinde apokrif Ester metinleri, kanonik Ester'in devamı sayılmış ve kanonik Ester'in bittiği yerden (10:3) devam edilmiştir.⁶² İkincisinde ise apokrif Ester metinleri, H.B. Swete (1835-1917) tarafından ihdas edildiği söylenen müstakil numaralandırma sistemi ile (A-F) numaralandırılmıştır.⁶³

Her iki numaralandırma şeklinde de Ester'in hikâyesi, Mordehay'ın (*Mordecai*) gördüğü rüya ile başlatılır. Ancak apokrif ilaveleri kanonik'in devamı olarak numaralandıran metinde, bütün yaşananların (kanonik Ester kitabında anlatılanların) aslında Tanrı Yahve tarafından tasarlandığı söylenir (10:4-13).⁶⁴ Müstakil numaralandırmanın yapıldığı diğer kitapta ise kanonik Ester kitabına atıf yapılmadan direkt olarak Mordehay'ın rüyası anlatılır (A:1-11).⁶⁵

Mordehay, düşünde gördüğü ejderhalardan birini kendisi, diğerini de Aman (*Haman*) olarak yorumlar. Nehre dönüşen pınar ise kralla evlenen Ester'dir. Tanrı Yahve, kendi halkı olan İsrailileri anımsamış, mucizevi bir şekilde kurtarmış ve İsraililere ebedi kurtuluş bağışlamıştır. Mordehay'ın yorumunun ardından hikâye, kanonik Ester'e eklemlenir. Mordehay, kralla suikast planı yapan iki kapı bekçisinin (*Gabatha, Tharra*) konuşmasını gizlice dinler. Suikast planını kralla haber verir ve bu sayede yüksek bir konum elde eder. Ancak Aman bu durumdan rahatsız olur ve Mordehay'a dış biler (12:6; A:17).⁶⁶ Kanonik Ester kitabına göre Aman, kralın en yakın dostudur ve suikast engellendikten sonra kraldan sonra saraydaki en yetkili kişi olur. Aman'ın Mordehay'a ve bütün Yahudi halkına düşmanlığının sebebi, Aman'ı gören bütün saray hizmetkârının saygıyla eğilmesine rağmen Mordehay'ın inancı gereği eğilmemesidir (3:1-6).⁶⁷ Ancak Aman'ın önünde eğilmeyen Mordehay, kralın huzurunda eğilmiştir. Mordehay'ın Aman'ın huzurunda eğilmeyişine dair yapılan bir diğer açıklamaya göre Aman, Yahudilerin eski kabile düşmanı olan Amalek kabilesine mensup Agag'ın soyundandır. Bu yüzden Mordehay Aman'ın önünde eğilmemiştir.⁶⁸

⁵⁸ *Hebrew-English Tanakh The Jewish Bible* (Illinois: Varda Books, 2009), 1399-1414.

⁵⁹ *The Apocrypha*, 66-71.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/672-684.

⁶⁰ Shemaryahu Talmon, "Was the Book of Esther Known at Qumran?", *Dead Sea Discoveries* 2/3 (1995), 249.

⁶¹ Oesterley, *An Introduction to The Books of The Apocrypha*, 183.

⁶² *The Apocrypha*, 66.

⁶³ Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/667.

⁶⁴ *The Apocrypha*, 66.

⁶⁵ Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/672.

⁶⁶ *The Apocrypha*, 67.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/673.

⁶⁷ *Hebrew-English Tanakh The Jewish Bible*, 1403.

⁶⁸ Iain M. Duguid, *Esther and Ruth*, ed. Richard D. Phillips - Philip Graham Ryken (Phillipsburg, New Jersey: P&R Publishing, 2005), 33-34.

Hikâyeye göre Mordehay'ın saygısızlığını bahane eden Aman, krala olan yakınlığını kullanıp hem Mordehay'ı hem de onun halkı olan İsrailileri yok etmek için kralla konuşur. Kral, en yakın dostu olan Aman'ın ricası üzerine ülkesindeki bütün İsraililerin idam edilmesine karar verir. Böylece zar (*pur*) atılarak bu katliamın hangi gün (Adar ayının 14. günü)⁶⁹ gerçekleştirileceğine karar verilir. Haberi duyan Mordehay ve kraliçe Ester İsraililerin bu felaketten kurtulabilmesi için duaya başlar. Bu dualar kanonik Ester kitabı ile apokrif Ester kitabı arasındaki en önemli farkı ortaya koyar. Zira Apokrif Ester kitabındaki bu dualar, kanonik Ester kitabında eksik kalan kutsallığı tamamlar.

Apokrif Ester kitabına göre Ester, başına kül döküp arınma ritüelini (*Sak/Sackcloth*) yaptıktan sonra tevazu ile Tanrı'ya dua eder:

Günah işlediğimiz için bizi düşmanlarımızın eline verdin. Düşmanlarımız senin emrettiğin her şeyi kaldıracak, seni övenlerin ağzını kapatacak ve sonsuza dek bedensel bir tanrıya tapınacak. Ey Tanrım sopanı onlara verme. Düşüşümüzle onları sevindirme. Düşmanın yapmayı tasarladığını kendine yaşat. Sıkıntımızda varlığını göster. Bana cesaret ver. Aslanın (Kral) önünde benim dilimle konuş ki bize karşı savaşımlardan nefret etsin. Ben, senden başka yardımcısı olmayanım. Sen her şeyi bilen, haksızlıktan nefret eden, sünnetsizlerden (Yahudi olmayanlar) tiksinsin. Kraliçe kıyafeti benim için âdet bezi gibidir. Taçtan tiksiniyorum. Saray ziyafetini sevmem. Buraya getirildiğim günden beri şimdiye kadar hiç sevinmedim. Ey İbrahim'in Tanrısı! Ey her şeyden yüce olan! Terk edilmişlerin sesini işit, korktuğumu bana yaşatma ve bizi kötülerin elinden kurtar (14:3-19; C:12-30).⁷⁰

Kanonik Ester kitabı ile apokrif Ester kitabı arasındaki en önemli farklılık bu duada ortaya çıkmaktadır. Apokrif Ester'deki ilaveler, hikâyede eksik kalan tanrısal müdahaleyi tamamlamıştır. Zira apokrif Ester kitabında aktif, müdahaleci bir Tanrı tipolojisi görülürken kanonik Ester kitabında Tanrı'nın ismi dahi geçmemektedir.⁷¹ Bununla birlikte kanonik Ester'de, her ne kadar ismi geçmese de Tanrı'nın varlığının hissedildiği savunulmuştur. Kanonik Ester'de geçen Mordehay'ın "*Ester yardım etmese de Yabudilerin kurtuluşu bir şekilde gerçekleşir*"⁷² sözünde, 'Tanrı' kelimesi geçmese de 'Tanrı'nın iradesinin' ima edildiği iddia edilmiştir.⁷³ Ayrıca kanonik Ester'de, Tanrı'nın varlığının aşikâr olmadığı kabul edilmekle birlikte açık bir göze Tanrı'nın gizli kalamayacağı söylenerek kanonik Ester'deki Tanrı tipolojisinde bir eksiklik olmadığı iddia edilmiştir.⁷⁴

Apokrif ilaveye göre Ester, İsraililerin başına gelen felaketi tanrısal bir eylem olarak görmekte ve Tanrı Yahve'ye hak vermektedir. Çünkü İsraililer Tanrı'yı kızdırmıştır, Tanrı da İsraililerin üzerine düşmanlarını salmıştır. Ancak Ester, İsraililer her ne kadar suçlu da olsa İsraililerin yok edilmesinin Tanrı açısından istenmeyecek sonuçlar doğuracağını savunmaktadır. Zira eğer Tanrı müdahale edip kendi halkını kurtarmaz ise yeryüzünde kendisine tapınacak kimse kalmayacaktır.

⁶⁹ İsraililerin katliamdan kurtulmasıyla birlikte Adar ayının 14. günü Purim Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır. Purim Bayramı, 2025 yılında 14 Mart tarihinde kutlanmıştır.

⁷⁰ *The Apocrypha*, 68-69.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, 1/676-678.

⁷¹ Michael V. Fox, "The Religion of the Book of Esther", *Judaism* 39/2 (1990), 135.

⁷² *Hebrew-English Tanakh The Jewish Bible*, 1405-1406.

⁷³ Roop, *Believers Church Bible Commentary Ruth, Jonah, Esther*, 161.

⁷⁴ Jo Carruthers, *Esther Through the Centuries*, thk. John Sawyer vd. (Oxford: Blackwell Publishing, 2008), 21-22.

Apokrif ilavedeki Ester'in duasında geçen "Onlar senin emrettiğin her şeyi ortadan kaldırıp seni övenlerin ağzını kapatacak ve sonsuza dek bedensel bir tanrıya tapınacaklar" (14:9-10; C:20-21)⁷⁵ ifadesi, Tanrı'ya tapınma eyleminin devamı için Tanrı'ya tapınanların (İsraililer) varlığını zorunlu kılmaktadır. Zira İsraililerin tamamının yok olması demek, aslında İsraililerin Tanrı'sına tapınanların tamamının yok olması ve dolayısıyla Tanrı'ya tapınılması anlamına gelmektedir. Böylece Tanrı'yı yüceltmek için İsrail halkı gerekli hâle getirilmiş ve 'Tanrı'nın halkı' anlayışından 'halkın Tanrı'sı' anlayışına geçilmiştir.

Apokrif kitaptaki Ester'in duası, anlatımın karakterini tamamen değiştirmektedir. Kanonik Ester kitabının aksine apokrif Ester kitabında, monoteik, muktedir, müdahil ve mücerret bir Tanrı tipolojisi ortaya çıkmıştır. Aynı durum apokrif Ester kitabındaki Mordehay'ın duasında da görülmektedir. Mordehay duasında, "Eğer sen İsrailileri kurtarmayı dilerse kimse sana engel olamaz" (13:9; C:2)⁷⁶ diyerek yakarmakta ve Tanrı Yahve'nin kadir-i mutlak olduğuna vurgu yapmaktadır.

Apokrif ilaveye göre Ester üç gün boyunca dua eder. Ardından en güzel elbisesini giyinip süslenir. Yüreğindeki korkuyu gizlemeye çalışarak mütebessim bir çehre ile kralın huzuruna çıkar. Dua ederken Ester, "Bana cesaret ver. Aslanın (Kral) önünde benim dilimle konuş ki bize karşı savaşanlardan nefret etsin" (C:24; 14:13)⁷⁷ demiştir. Kralın bakışlarındaki haşyetten dolayı dehşete kapılan ve bayılan Ester, duasının karşılığını bulmuş olur. Zira Tanrı, kralın duygularına müdahale edip kalbini yumuşatmıştır. Ester için endişeye kapılan kral, tahtından fırlayıp Ester'i kollarının arasına alır. Böylece Ester kocasının muhabbetinden yararlanır ve İsrailileri yok olmaktan kurtarır. İsraililer için planlanan yıkım ise Aman ve yakınlarına yaşatılır (15:1-13; D:1-16).⁷⁸

İsraililere düşmanlık yapanların akıbetinin felaket olacağı iddiası üzerine kurgulanmış olan Ester'in romantik hikâyesi, İsraililer ve Persler için mutlu sonla biterken İsrailileri yok etmek için zar atıp katliam tarihini belirlemeye çalışan Aman ve yakınlarının idam edilmesiyle son bulur. Tanrı'nın Pers kralının kalbine yaptığı müdahale sayesinde bu tarih sadece İsraililer için değil Pers diyarında yaşayan diğer uluslar için de bayram olur. (16:20-24; F:5-10).⁷⁹ Ancak Pers imparatorluğu topraklarında kutlanan Farvardigân (Frawardigân)⁸⁰ bayramının Filistin topraklarında da bilindiğine dikkat çekilerek Purim'in aslında bir Pers bayramı olduğu söylenmektedir. Ayrıca Purim bayramı, Babil'de kutlanan yeni yıl bayramıyla,⁸¹ Ester'in ismi de Babil tanrıçası İştâr'la ilişkilendirilmektedir.⁸²

Hikâyeye göre Purim günü, Aman ve yakınları hariç herkes mutludur. Ancak mutlu olanların arasında Ester yoktur. İsraililer kurtulmuş, Mordehay terfi etmiştir. Fakat halkını kurtaran Ester, sarhoş bir kocayla sevmediği bir hayatı yaşamaya devam etmiştir.⁸³ Bu durum Ester'in kahramanlık tipolojisinin bir gereğidir. Zira Ester'in misyonu, Yudit gibi savaş

⁷⁵ *The Apocrypha*, 69.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, 1/677.

⁷⁶ *The Apocrypha*, 68.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, 1/675.

⁷⁷ *The Apocrypha*, 69.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, 1/677.

⁷⁸ *The Apocrypha*, 69-70.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, 1/678-680.

⁷⁹ *The Apocrypha*, 70-71.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, 1/683.

⁸⁰ Farvardigân (Frawardigan) Bayramı, Ölümlerin ruhları onuruna yıl sonunda düzenlenen on günlük Zerdüş festivalidir. William W. Malandra, "Frawardigân", *Encyclopaedia Iranica*, 2000, 10/199.

⁸¹ Shemaryahu Talmon, "'Wisdom' in the Book of Esther", *Vetus Testamentum* 13/4 (1963), 422-424.

⁸² Ann Spangler - Jean E. Syswerda, *Women of the Bible* (Michigan: Zondervan Publishing, 2007), 252.

⁸³ Berel Dov Lerner, "No Happy Ending For Esther", *Jewish Bible Quarterly* 29/1 (2001), 13-14.

bitirmek değil barışı sürdürmektedir. Barışı sürdürebilmesi için de Ester'in evliliğini sürdürmesi ve uysal bir eş olarak kocasına itaat edip kendisini sevdirmesi gerekmektedir.

Ester'in hikâyesi, tarihsel bilgi vermekten ziyade eğitici ve eğlendirici bir kurgu olarak görülmüştür. Bu hikâye üzerinden gurbette yaşayan İsraililer için sürgünde yaşam stratejisi geliştirmek istendiği iddia edilmiştir.⁸⁴ Ester hikâyesinin asıl muhatabının İsraililer olduğu ancak hikâye kurgulanırken Yahudi olmayanların da hesaba katıldığı, dolayısıyla verilmek istenen mesajın birden fazla muhatabının olduğu iddia edilmiştir.⁸⁵

2. Apokrif Metinlerin Kadına Bakışı Üzerinden Yudit ve Ester Karakterlerinin Karşılaştırılması

Apokrif metinlerde, davranışları methedilerek hikâyeleri anlatılan, isimleri zikredilip soyağaçları sıralanan ve kahramanlıkları övülen Yudit ve Ester isimli kadınlar, bütün Yahudi kadınları için birer rol modelidir. Ancak bu kadınlar için sergilenen olumlu yaklaşım diğer Yahudi kadınları için geçerli değildir. Zira apokrif metinlerde kadın, erkekle olan yakınlığına (*anne, eş, metres, kız evlat*) göre değerlendirilmiştir.

2.1. Apokrif Metinlerde Genel Olarak Kadına Bakış

Apokrif metinlerde kadının konumu, erkekle olan ilişkisine göre belirlenmiştir. Kadın; bir erkeğin annesi, bir kocanın karısı, bir babanın kızı veya bir adamın metresi olarak erkeğe yakınlığına göre konumlandırılmıştır. Böylece her bir konum için farklı bir yaklaşımın sergilendiği apokrif metinlerde, kendisine değer verilmesi istenen anne, babanın gölgesinde kalmıştır. Kız çocuğu, babasının bitmeyecek sıkıntısı sayılmıştır. Nasıl bir eş seçilmesi gerektiği konusunda sadece kadının taşıması gereken özellikler sıralanmıştır. Apokrif metinlerde iyi kadınlar ile kötü kadınlar arasında bir ayrım yapılmış olmakla birlikte genel olarak kadın, kalıp yargılarla yaftalanmıştır. Bir utanç ve kınanma sebebi olarak görülen kadının dostluğundansa erkeğin düşmanlığının daha iyi olduğu söylenerek kadının güvenilmez olduğu iddia edilmiştir. Şaraba benzeten kadının zayıf görünse de erkekleri hatta kralları yönettiği söylenip baştan çıkarıcı kadınların tehlikesine dikkat çekilmiş ve başına bela almak istemeyen her İsraili erkeğin hayat kadınlarından uzak durması istenmiştir.⁸⁶

Apokrif metinlere göre bir oğul için annesi, diğer bütün kadınlardan daha değerlidir. Zira anneye hizmet Tanrı'nın emridir. Annesini öfkeliendiren oğul lanetlenir, babasını terk eden Tanrı'yı karşısına alır. Annenin doğurmasının karşılığı hürmettir, Tanrı tarafından onurlandırılan babaya tazim günahlara kefarettir. Annenin oğluna lanet okuma gücü vardır, babanın ise kutsama. Baba akılsızca davranırsa da oğul anlayış göstermelidir, onursuz anne ise oğluna utanç vermektedir.⁸⁷

Apokrif metinlerine göre akıllı başında bir eş bulan erkek hazine bulmuş olur. Kendisini mutlu eden iyi bir kadına sahip olan erkeğin ömrü uzun olur. Kötü kadın akrep gibidir, kocası da boyunduruk altına girmiş öküz benzetilir. Güler yüzlü, tatlı dilli, mütevazı ve

⁸⁴ Else K. Holt, *Narrative and Other Readings in The Book of Esther* (London: T&T Clark, 2021), 19-21.

⁸⁵ David Daube, "The Last Chapter of Esther", *The Jewish Quarterly Review* 37/2 (1946), 146-147.

⁸⁶ *The Apocrypha*, 7-8, 217, 228, 257.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/31, 345-346, 382, 471.

⁸⁷ *The Apocrypha*, 210.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/324-325.

iffetli kadın güneş gibidir, inatçı kadın ise dişi köpeğe benzetilmiştir. Ayrıca kocasından intikam almak isteyen bir kadının her tür kötülüğü yapabileceğine dikkat çekilir.⁸⁸

Apokrif metinlere göre bir baba için kızı, hiç bitmeyecek bir derttir. Terbiye edilirken müsamaha gösterilmemesi gereken kız çocuğunun aklı başında biriyle evlendirilmesi büyük bir iştir. Hoşgörülü davranılan serkeş kız tehlikelidir. Utanmayı bilmeyen kız, dövülmezse eğer babasına utanç getirir. Geç kalınan azar, cenazenin ardından yapılan dua gibidir. Bir baba kızını everse de derdi bitmez. Zira önceleri kızı evde kalır veya evlenmeden hamile kalır diye korkan baba, kızını everdikten sonra da kısır çıkar ya da kocası boşar diye kaygılanmaya devam etmektedir.⁸⁹

Apokrif metinlerde erdemli kadınlar övülmüş, iffetsiz ve geçimsiz kadınlar yerilmiştir. Bir erkeğin nasıl bir kadınla evlenmesi gerektiği ayrıntılı şekilde açıklanmış olmakla birlikte bir kadının nasıl bir erkekle evlenmesi gerektiğine yeterince değinilmemiştir. Aile saadeti için bir erkekte bulunması gereken özelliklerden ziyade kadında bulunması gereken özelliklerden bahsedilmiştir.

2.2. Savaşçı Yudit ile Barışçı Ester Karakterlerinin Karşılaştırılması

Yudit kitabı ile Ester kitabının benzer temalar içermesinden dolayı iki karakter çoğunlukla bir arada ele alınmıştır. Aynı şekilde pek çok sanatsal çalışmada da Yudit ile Ester birlikte işlenmiştir.⁹⁰ Apokrif metinlere göre Yudit ve Ester karakterleri, iyi bir kadında bulunması gereken özelliklere sahip oldukları için Tanrı Yahve tarafından seçilmiş ve desteklenmiştir. Dolayısıyla birbirinden farklı tiyolojilere sahip olan bu karakterlerin her ikisi de Yahudi kadınlar için birer rol modelidir.

Yudit ve Ester, düşmanları tarafından yok edilmek istenen İsrailileri kurtaran iki farklı karakterdir. Casus Yudit, düşman otağına sızmak için dişiliğini kullanıp hasmının başını koparan ve böylece savaşın seyrini değiştirip İsrailileri zafere taşıyan fantastik bir kişiliktir. Ester ise düşmanın kalbine sızmak için dişiliğinin yanında uysallığını ve sevecenliğini kullanarak kralın kalbini fetheden ve böylece İsraililerin katledilmesine engel olan romantik bir kraliçedir.

Her iki karakter de başarılı olmak için Tanrı'ya dua edip ondan yardım istemiştir. Yudit ve Ester'in dualarının duygusallığı konusunda fikir birliği vardır. Ancak Ester'in duasında Tanrı'nın inayetinin öne çıkarıldığı, Yudit'in duasında ise Tanrı'nın ulusu olan İsraililerin öne çıkarıldığı iddia edilmiştir.⁹¹ Yudit ve Ester'in bir diğer ortak özelliği, dillere destan güzellikleridir. Her ikisi de İsraililerin akıbeti söz konusu olunca güzelliklerini düşmana sergilemekten geri durmamıştır. Saray hayatından, taçtan, tahttan ve tabi ki İsraili olmayanların yatağında yatmaktan nefret ettiğini söyleyen Ester,⁹² erdemli kadın tiyolojisinde tasnif edilmiş ve sergilediği uysal tutum sebebiyle derinlikten yoksun

⁸⁸ *The Apocrypha*, 232, 237-239.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/390.; 403-405

⁸⁹ *The Apocrypha*, 215, 232, 238, 257.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/341, 390, 403, 470-471.

⁹⁰ Sidnie White Crawford, "Esther and Judith: Contrasts in Character", *Classics and Religious Studies*, (2003), 61-62.

⁹¹ Helen Efthimiadis Keith, "Trauma, Purity, And Danger in The LXX Prayers of Esther and Judith", *Reading Esther Intertextually*, ed. David G. Firth - Brittany N. Melton (London: T & T Clark, 2022), 123.

⁹² *The Apocrypha*, 69.; Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*, 1/678.

bulunmuştur.⁹³ Ancak Ester, sıkıcı bulunan itaatkâr tutumu sayesinde kralın gönlünü kazanmış ve İsraililerin katledilmesine engel olmuştur. Başına buyruk, maceracı bir karakter sergileyen Yudit ise eline kılıç alıp İsrailileri yok etmek isteyen düşmanın başını kesmiştir. İtaatkâr Ester'in aksine Yudit, etrafındakilere direktifler yağdırmış, şehrin yöneticilerine akıl vermiş ve askeri yönetmiştir.

Dul bir kadına öldürtülen Holofernes aşağılanmıştır. Holofernes'i öldürmeyi planlayan Yudit'in "*bugün hayatımın en önemli günü*" sözünü, Holofernes'in yanlış anlaması ve Yudit'in cinsel ilişkiye girmek için can attığını sanması sağlanarak hikâyeye hiciv katılmıştır. Böylece Yudit karakterinin aksiyon ve macera yanında eğlence ve istihza sunması sağlanmıştır.⁹⁴ Ester'in kurgusu, hicivden yoksun ve sıkıcı bulunmuştur. Bununla birlikte satır aralarına gizlenmiş ironik unsurların olduğu bunun da ancak dikkatli okuyucular tarafından anlaşılabileceği iddia edilmiştir.⁹⁵

Güzelliği ve uysallığı dışında herhangi bir yetenek sergilemeyen Ester, güzelliğiyle kurnazlığını birleştiren, cesaretiyle düşmana korku salıp liderlik yeteneğiyle Yahudi toplumunu yönlendiren Yudit'in yanında sönük kalmıştır. Oysa Yudit sıradan dul bir kadın iken Ester bir kraliçedir. Bu sebeple Ester karakterinin bu kadar güçlü bir konuma sahip olmasına rağmen neden bu kadar pasif bir tavır sergilediği konusu tartışılmıştır.⁹⁶

Pasif duruşu ve itaatkâr tutumu eleştirilen Ester'in aslında diasporada başarılı bir yaşam sürdürme stratejisinin rol modeli olduğu iddia edilmiştir. Ester'in baskın erkeğe tabi olduğu gibi yapıya karşı mücadele etmeyip yapı içinde itaat göstererek güç kazanma stratejisinin esas alındığı bu yaklaşıma, 'Hizmetkâr Liderlik Modeli' denilmiştir. Bu modelde, evvela mütevazı bir pozisyon elde edip kişisel ayrıcalıklardan uzak durarak uysal bir hizmetkâr tutumu sergilendiği ardından da liderlik nezdinde elde edilen güç kullanılarak amacın gerçekleştirildiği iddia edilmiştir.⁹⁷

Hikâyenin ana fikrini gözetmeden millî ve dinî karakter taşıyan apokrif metinleri, Ester ile Yudit'in medenî halleri veya sosyal konumları üzerinden değerlendirmek, hikâyeyi salt bir sanat eseri gibi görmektir. Sanatsal kaygıları olan bir yazar için okuyucusunun beğenisi, hikâyede verilen mesajdan önce gelir. Oysa ana teması İsrail halkının bekası olan Ester ve Yudit hikâyelerinde, ulusun geleceği söz konusu olduğunda fedakârlık yapılması gerektiği öğretilmektedir.

Milletler için ordularının galip gelmesi, askerlerinin nasıl savaştığından çok daha önemlidir. Dolayısıyla ulusal bir yapıtta sanatsal kaygılar ikinci plandadır. Holofernes'in başını kesen Yudit karakteri eğer İsraililerin bekası için Holofernes'le evlenmesi gerekseydi mutlaka evlenir ve eşinin muhabbetini kazanmak için elinden geleni yapardı. Aynı şekilde uysal ve itaatkâr Ester de kocası olan kralın başını kesmesi gerekseydi bunu yapmaktan geri durmazdı. İsraililerin menfaati savaşı gerektiriyorsa düşmanın başını kesersin, barışı

⁹³ Suzanna R. Millar, "Reading Esther with Proverbs: Complexifying Character, Theme, and Ideology", *Reading Esther Intertextually*, ed. David G. Firth - Brittany N. Melton (London: T&T Clark, 2022), 109-112.

⁹⁴ Crawford, "Esther and Judith: Contrasts in Character", 63.

⁹⁵ Kevin McGeough, "Esther the Hero: Going beyond 'Wisdom' in Heroic Narratives", *The Catholic Biblical Quarterly* 70/1 (2008), 46.

⁹⁶ Rebecca S. Hancock, *Esther and the Politics of Negotiation: An Investigation of Public and Private Spaces in Relationship to Possibilities for Female Royal Counselors* (Harvard University, Doctoral Dissertation, 2012), 12.

⁹⁷ Olufunmilayo O. Akinyele, "Queen Esther as a Servant Leader in Esther 5:1-8", *Journal of Biblical Perspectives in Leadership* 2/2 (2009), 53, 77.

gerektiriyorsa düşmanınla evlenirsin. Ne yaptığın değil niye yaptığın önemlidir ve halkın geleceği için yaptığın her şey senden daha önemli ve daha değerlidir.

Ester, güzelliğini düşmana sergilemekten hoşnut olmayan dindar bir kadın olmasına rağmen Yahudi olmayan bir adamla evlenmiştir. Aynı şekilde dindar bir kadın olan Yudit de ölen eşinin yasını tuttuğu için üç yıldır evinden dışarı adım atmadığı halde ulusunun geleceği söz konusu olunca güzelliğini düşmanına sergilemekten de cinayet işlemekten de çekinmemiştir. Birbirinden farklı karakterlere sahip olan her iki kadının da örnek gösterilmesinin sebebini, anlatılan hikâyede neyin öncelendiğini tespit ederek anlamak mümkündür. Yudit ve Ester'in neyi, ne zaman, nerede ve nasıl yaptığından daha önemli olan mesele niye yaptıklarıdır. Yudit'in gerçekleştirdiği suikast ve Ester'in Yahudi olmayan bir adamla yaptığı evlilik, Yahudi halkının bekası için yapılmıştır.

Bu bağlamda apokrif metinlerde örnek gösterilen davranış, Yudit'in yaptığı gibi cinayet işlemek veya Ester'in yaptığı gibi Yahudi olmayan bir erkekle evlenmek değildir. Asıl verilme istenen mesaj, Yahudi halkının bekası söz konusu olduğunda fedakârca davranılması gerektiğidir. İsrailileri kurtarma yöntemleri farklı da olsa Yudit ve Ester isimli kadınlar, İsraililerin menfaati için yapılması gerekeni tereddüt etmeden yerine getirmişlerdir. Apokrif metinleri okuyan her İsrailiden de böyle davranması beklenmektedir.

Yudit ve Ester kitaplarının her ikisinde de kahramanlık konusunda kadını erkeklerle eşitlemeyi amaçlayan bir kurgu bulunmamaktadır. Ester'in rolü, İsrailileri kurtarmak için düşmanla evlenmek ve kralın gönlünü kazanarak halkına şefaet etmektir. Dolayısıyla onun rolü tamamen sevecen ve itaatkâr bir kadın davranışı sergilemesini gerektirmektedir. Erkeksi bir davranış sergileyen Yudit için de durum aynıdır. Yudit'in bir erkek gibi savaştığının anlatılması, kadının erkek gibi savaşması gerektiğini savunan eşitlikçi bir anlayışa dayanmamaktadır. Bilakis Yudit'in kadın oluşu ve dul oluşu vurgulanarak Holofernes'i öldüren karakterin zayıflığı üzerinden düşman aşağılanmaktadır.

Yudit ve Ester'in tipolojik farklılığının asıl sebebi, bu iki kadının farklı yapıda olması değildir. Hikâyelerin kurgulandığı dönemin gereği olarak iki farklı tipolojinin ortaya çıkması gerekmiştir. Yudit, İsraililerin düşmanları ile savaştıkları dönemin kurtarıcı karakteridir. Ester ise İsraililerin düşmanlarının hakimiyeti altında yaşadıkları dönemin kurtarıcı karakteridir. Savaşan İsraililer için savaşçı Yudit'e ihtiyaç duyulmuştur, bir şefaatinin aracılığına ihtiyaç duyan İsraililer için de barışçı Ester karakteri sunulmuştur. Dolayısıyla her iki karakterin kurgusu şartlara uygun şekilde oluşturulmuştur.

Sonuç

Apokrif metinlere göre Yudit ve Ester isimli kadınlar, kahraman olmaları için değil İsrailileri kurtarmaları için Tanrı Yahve tarafından seçilmişlerdir. Dolayısıyla bu kadınların hikâyesinin anlatılmasındaki asıl amaç Yahudi kültüründe kadın kahraman tipolojisi oluşturmak veya kadınların da kahramanlık yapabileceğini göstererek kadını erkeklerle eşitlemek değildir. Asıl amaç, Tanrı'nın zayıf güç olan kadınları kullanarak İsrailileri nasıl zafere taşıdığı anlatılarak İsraili kadınların da gerektiğinde Yudit veya Ester gibi davranmasını sağlamaktır. Bu amaçla savaş dönemi için Yudit karakteri, barış dönemi için de Ester karakteri rol model olarak sunulmuştur.

Apokrif metinlerde anlatılan hikâyelerde, Tanrı Yahve'yi yüceltmekten ziyade İsraililerin menfaatlarını önceleyen bir anlatımın hâkim olduğu görülmüştür. İsrail halkı için yapılacak her tür fedakârlık, Tanrı Yahve'yi hoşnut eden bir davranış olarak tanımlanmıştır. İsraililerin

Tanrı'ya kulluk etmek için var olduğu yaklaşımından Tanrı'nın İsrailileri korumak için var olduğu anlayışına yakınlaşmıştır. İsraililerin bekasının her şeyden önde tutulduğu bu yaklaşımda, İsrail'in oğullarının gelecekte yaşanacak kıtlıktan kurtulabilmesi için küçük Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasının tanrısal bir kurgu olarak sunulması örneğinde olduğu gibi kurtaranlar (*Yudit*, *Ester*) kurtarılanlar (*İsraililer*) uğruna fedakârlık yapmak zorunda kalmıştır.

Dinî açıdan yasak da olsa, Ester'in hoşuna gitmese de Yahudi olmayan bir adamla evlenmesi veya kocasının yasını tutan dindar Yudit'in süslenip Holofernes'i baştan çıkarması, İsrail halkının bekası için yapılması gereken bir fedakârlık olarak anlatılmıştır. Böylece ulusa sadakat, Tanrı'ya itaat halini almıştır. İsrail oğullarının çıkarı uğruna, kendisiyle yakınlık kurmaya çalışan sahibesine katlanmak zorunda kalan Yusuf gibi Yudit ve Ester de cinsellikle sınanmış ve hoşlanmadıkları inançsız erkeklerle yakınlık kurmak zorunda kalmıştır. Neticede Tanrı, çocuk (*Yusuf*) veya kadın (*Yudit ve Ester*) gibi zayıf karakterleri kullanarak İsraililerin bekasını sağlamıştır. Böylece ister çocuk olsun ister kadın, her İsrailinin ulusuna hizmet etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Yudit ve Ester hikâyelerinde, savaşı kazanmak için çatışmaya katılmanın dışında başka yolların da olduğu mesajı verilmiştir. Düşman ülkelerinin yöneticilerine yönelik faaliyetlerin ne kadar etkili olduğu gösterilmiş, suikastçı Yudit gibi veya uysal ve sevecen Ester gibi kadınların düşman yöneticileri üzerindeki etkisinin İsraililerin kaderini nasıl etkilediği anlatılarak İsrail halkının çıkarı söz konusu olduğunda benzer fedakârlıkların sergilenmesi istenmiştir.

Bu hikâyeler ile İsraililerin Tanrı'larına, dinlerine ve kültürlerine bağlı kalmalarının önemi vurgulanmıştır. Tarih boyunca pek çok kez kıyımla ve sürgünle karşılaşan İsrail halkı, kutsal kitaplarına olan bağlılıkları sayesinde diğer uluslar arasında asimile olmadan yaşamayı başarmıştır. İsraililerin geçmişte büyük felaketlerle karşılaştığı ancak sonunda Tanrı'nın yardımı ile kazanan taraf olduklarının anlatıldığı dinî hikâyelerin oluşturduğu algı ve Tanrı'ya bağlı kaldıkları takdirde Tanrı'nın mucizevi bir şekilde kendilerine yardım edeceğine dair duydukları inanç, İsraililerin ümitlerini yitirmeden hayata tutunmasını sağlamıştır.

Değerlendirme / Review	:	Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (editör), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelenmiştir. / <i>This article was pre-reviewed by one internal referee (editor) and its content reviewed by two external referees using a double blind review model.</i>
Etik Beyan / Ethical Declaration	:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. / <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Bildirim / Complaints	:	dergi@milelenihal.org
Benzerlik Taraması / Similarity Check	:	Ithenticate
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / <i>The author declares that there is no conflict of interest.</i>
Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution	:	-
Finansman / Grant Support	:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır. / <i>No funds, grants, or other support was received.</i>
Telif Hakkı & Lisans / License	:	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Kaynakça

- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. Ankara: Seba Yayınları, 1997.
- Akinyele, Olufunmilayo O. "Queen Esther as a Servant Leader in Esther 5:1-8". *Journal of Biblical Perspectives in Leadership* 2/2 (2009), 51-79.
- Aksel, Hesna Serra. "Feminist Perspektiften Yahudilik: Bir Yeniden İnşa Girişimi". *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/1 (2021), 141-168.
- Alaskarova, Pari. "Eski Ahit'te Kadınların Dini Statüsü, Yahudi Kutsal Kitaplarına Göre Örtünme". *Din Araştırmaları Jurnalı* 2/11 (2023), 135-156.
- Aldrich, Thomas Bailey. *Judith and Holofernes a Poem*. Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1896.
- Alıcı, Mustafa. "Kutsal'a Giden Yol: Dinler Tarihi'nde Bir Metodolojik Yaklaşım veya Bir Bilim Dalı Olarak Din Fenomenolojisi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (10 Kasım 2014), 73-120.
- Baldock, John. *Women in The Bible*. Berkshire: Foulsham, 2006.
- Baseri, Ameneh. "Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2014), 123-127.
- Batuk, Cengiz. "Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/10 (2006), 51-96.
- Besalel, Yusuf. "Talmud". *Yahudilik Ansiklopedisi*. 3/695-711. İstanbul: Gözlem, 2001.
- Brauner, Reuven. *Pirkei Avos Synthesized Chapters of the Fathers*. Raanana, Israel, 2014.
- Brenner, Michael. *Kısa Yahudi Tarihi*. çev. Sevinç Altınçekiç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2008.
- Candido, Dionisio. "The Book of Judith in The Works of Clement of Alexandria and Origen". *Studia Koszalinso Kotobrzskie* 28 (2021), 33-48.
- Carruthers, Jo. *Esther Through the Centuries*. thk. John Sawyer vd. Oxford: Blackwell Publishing, 2008.
- Charles, R.H. (ed.). *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The old Testament in English*. London: Oxford University Press, 1976.
- Charlesworth, James H. "Biblical Literature Apocrypha and Pseudepigrapha". *Encyclopedia of Religion*. 2/896-905. U.S.A.: Thomson & Gale, 1987.
- _____. "Eski Ahit'in Apokrif Kitapları". çev. Muhammet Tarakçı. *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2014), 385-411.
- Crawford, Sidnie White. "Esther and Judith: Contrasts in Character". *Classics and Religious Studies*, 61-76.
- Çatalkaya, Şerife Özketen. "Feminist Teolojinin Eril Tanrı Eleştirisi Bağlamında Bir Değerlendirme". *Atebe Dini araştırmalar Dergisi* 11 (2024), 57-78.
- Daube, David. "The Last Chapter of Esther". *The Jewish Quarterly Review* 37/2 (1946), 139-147.
- Delis, Tina M. "'The Lord Struck Him Down by the Hand of a Female!': Seventeenth Century Artists Depicting Judith in the Renaissance". *Journal of Mason Graduate Research* 3/3 (2016), 143-163.
- Dikgöz, Hilal. "Liberal Yahudiliğin Öncüleri ve Temel Tartışma Konuları". *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2024), 95-108.
- Dobbie, Elliott Van Kirk. *Beowulf and Judith*. New York: Columbia University Press, 1954.
- Duguid, Iain M. *Esther and Ruth*. ed. Richard D. Phillips - Philip Graham Ryken. Phillipsburg, New Jersey: P&R Publishing, 2005.
- Erkan, Aziz. "Resim Sanatında 'Judith ve Holofernes' Efsanesine Farklı İki Yaklaşım (Caravaggio ve Artemisia Gentileschi)". *İdil Dergisi* 7/42 (2015), 209-215.
- "Esther". haz. Raffaele Mertes. 1999.
- Eşmeli, İsmet - Hiçyılmaz, Muhammed İsmail. "Yahudiliğin Erkek Egemen Anlayışı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 72-87.

- _____ - Ümitli, Mehmet. "Semavi Dinlerde Kadın (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 197-226.
- Farsi, Moşe (ed.). *Purim Türkçe çeviri, Transliterasyon ve Açıklamalarla Megilat Ester*. çev. Ceki Baruh. İstanbul: Gözlem, 2010.
- Firestone, Reuven. *Yahudiliği Anlamak - İbrahim'in/Avraam'ın Çocukları*. çev. Çağlayan Erendag - Levent Kartal. İstanbul: Gözlem Gazetecilik, 2004.
- Fox, Michael V. "The Religion of the Book of Esther". *Judaism* 39/2 (1990), 135-147.
- Fuchs, Esther. *Feminist Theory and the Bible Interrogating the Sources*. New York, London: Lexington Books, 2016.
- Gera, Deborah Levine. "Judith (Hermeneia) by Lawrence M. Wills". *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period* 52/3 (2021), 456-458.
- Göregen, Mustafa - Turan, Gönül. "Yahudilik'te Zina Suçunun Karşılığı Olan Recm'in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 70-92.
- Graetz, Naomi. *Unlocking the Garden A Feminist Jewish Look at the Bible, Midrash and God*. New Jersey: Gorgias Press, 2005.
- Haleva, Rav Naftali. *Pirke Avot Bilgelerimizin Öğretileri*. ed. Ester Asa. İstanbul: Gözlem Yayınları, 2004.
- Hancock, Rebecca S. *Esther and the Politics of Negotiation: An Investigation of Public and Private Spaces in Relationship to Possibilities for Female Royal Counselors*. Harvard University, Doctoral Dissertation, 2012. <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:9560823>
- Hasanoğlu, Eldar. "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (2015), 25-48.
- Hebrew-English Tanakh The Jewish Bible*. Illinois: Varda Books, 2009.
- Hicks, Edward Lee. *Judith and Holofernes*. Cambridge: Journal of Hellenic Studies, 1885.
- Holt, Else K. *Narrative and Other Readings in The Book of Esther*. London: T&T Clark, 2021.
- "Judith of Bethulia". haz. David Wark Griffith. 1914.
- Kaval, Musa. "İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi". *Akademik Bakış Dergisi* 55 (2016), 306-324.
- Keith, Helen Efthimiadis. "Genealogy, Retribution and Identity: ReInterpreting the Cause of Suffering in the Book of Judith". *Old Testament Essays* 27/3 (2014), 860-878.
- Keith, Helen Efthimiadis. "Trauma, Purity, And Danger in The LXX Prayers of Esther and Judith". *Reading Esther Intertextually*. ed. David G. Firth - Brittany N. Melton. 123-133. London: T & T Clark, 2022.
- Kurt, Ali Osman. "Yahudilikte Levirat Evlilik: Gelenğin Tutsak Ettiği Kadınlar". *Turkish Studies* 11/17 (2016), 245-266.
- Lerner, Berel Dov. "No Happy Ending For Esther". *Jewish Bible Quarterly* 29/1 (2001), 4-12.
- Lewis, Daniel J. *The Apocrypha*. Michigan: Diakonos, 2000.
- Lumpkin, Joseph. *The Apocrypha: Including Books from the Ethiopic Bible*. Blountsville: Fifth Estate Publishers, 2009.
- Malandra, William W. "Frawardigân". *Encyclopaedia Iranica*. 10/199, 2000. <https://www.iranicaonline.org/articles/frawardigan/?highlight=Frawardigan>
- Mastrangelo, Marc. "Typology and Agency in Prudentius's Treatment of the Judith Story". *The Sword of Judith Judith Studies Across the Disciplines*. ed. Elena Ciletti - Henrike Lähnemann. 153-168. Cambridge: Open Book Publishing, 2010.
- McGeough, Kevin. "Esther the Hero: Going beyond 'Wisdom' in Heroic Narratives". *The Catholic Biblical Quarterly* 70/1 (2008), 44-65.
- Millar, Suzanna R. "Reading Esther with Proverbs: Complexifying Character, Theme, and Ideology". *Reading Esther Intertextually*. ed. David G. Firth - Brittany N. Melton. London: T&T Clark, 2022.

- Mortensen, Jacob P.B. "Signs of Greek Education in the Book of Judith". *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period* 51/4 (2020), 457-486.
- Mount, Heather. "Judith: A Rhetoric Of Hybridity". *TCNJ Journal of Student Scholarship* 10 (2008), 1-8.
- Nahum, M.Sarna. "Biblical Literature: Hebrew Scriptures". *Encyclopedia Of Religion Second Edition*. 2/878-896. U.S.A.: Thomson & Gale, 2005.
- Nana, Mahmut. *Yahudi Tarihi*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2008.
- Nowack, Wilhelm. "Sackcloth (Sak)". *The Jewish Encyclopedia*. thk. Isidore Singer. 10/614-615. London: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- Oesterley, Bruce Metzger. *An Introduction to The Books of The Apocrypha*. London: S.P.C.K., 1958.
- Peters, Renate. "Subversion or Sub/Version: The Judith Myth in the Apocrypha and in Van Herk's Nove". *Kunapipi* 14/1 (1992), 81-95.
- Reid, George J. "Apocrypha". *The Catholic Encyclopedia*. ed. Charles G. Herbermann. C. 1. New York: The Encyclopedia Press, 1913.
- Roddy, Nicolae. "Warriors, Wives, and Wisdom: This World and the World to Come in the (So-Called) Apocrypha". *This World and the World to Come in Jewish Belief and Practice*. ed. Leonard J. Greenspoon. Purdue University Press, 2017.
- Roop, Eugene F. *Believers Church Bible Commentary Ruth, Jonah, Esther*. ed. Elmer A. Martens - M. Swartley Willard. Scottdale, Pennsylvania Waterloo, Ontario: Herald Press, 2002.
- Schacht, Darlene. *Life-Application Bible Study Esther The Beauty of Courageous Submission*. Manitoba: Time-Warp Wife, 2012.
- Spangler, Ann - Syswerda, Jean E. *Women of the Bible*. Michigan: Zondervan Publishing, 2007.
- Şeker, Cihat. "Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı/Ahlâkı". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 44 (2015), 247-271.
- Talmon, Shemarayahu. "Was the Book of Esther Known at Qumran?" *Dead Sea Discoveries* 2/3 (1995), 249-267.
- Talmon, Shemarayahu. "'Wisdom' in the Book of Esther". *Vetus Testamentum* 13/4 (1963), 419-455.
- Temiztürk, Halil. "Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri". *KTÜİFD* 2/1 (2015), 63-87.
- The Apocrypha*. Global Grey, 2023. globalgreypebooks.com/apocrypha-ebook.html
- "The Book of Esther". haz. David A. R. White. 2013.
- Tural, Mustafa. "Hâkimler Dönemi Yahudi Tecdit Hareketleri". *İhyâ*. 2/263-286. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Ünal, Asife. "Yahudi Dügün Gelenekleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 225-241.
- Van Der Ploeg, Johannes P. M. *The Book of Judith Daughter of Merari*. Kerala, India: St. Ephrem Ecumenical Research Institute, 1991.
- Weingarten, Susan. "Food, Sex, and Redemption in Megillat Yehudit (the Scroll of Judith)". *The Sword of Judith Judith Studies Across the Disciplines*. ed. Elena Ciletti - Henrike Lähnemann. 97-126. Cambridge: Open Book Publishing, 2010.
- Wills, Lawrence M. *Judith (Hermeneia)*. ed. Crawford Sidnie White. Minneapolis: Fortress Press, 2019.
- Zeitlin, Solomon. "Jewish Apocryphal Literature". *University of Pennsylvania Press* 40/3 (1950), 223-250.